
Mirjana Rašević (ed.)

ŽENA I RADJANJE NA KOSOVU I METOHIJI

Centar za demografska istraživanja Instituta društvenih nauka
Beograd, 1998, str. 126 + prilozi

Studija *Žena i radjanje na Kosovu i Metohiji* predstavlja osmi po redu projekat iz sastava Programa za istraživanje uslova, mera i instrumenata za ostvarivanje politike razvoja stanovništva Srbije, koji je usvojio Savet za stanovništvo, porodicu i decu Vlade Republike Srbije, 1995. godine. Sadrži pet priloga autora, od kojih je jedan demografska analiza tendencija i osobina fertiliteta, a preostali su vezani za tok realizacije i rezultate ankete.

Empirijskim istraživanjem koje je zamišljeno kao probno, obuhvaćene su sledeće oblasti: reproduktivno ponašanje, znanje, stavovi, ishodi, metodološka pitanja, utisci sa sprovođenja istraživanja i analiza rezultata. Značajan po obimu je prilog na kraju studije, gde su prezentirani: korišćena

literatura, instrumenti probnog istraživanja na srpskom i albanskom jeziku, uputstva za anketara, kao i predlog instrumenata za drugu fazu istraživanja.

Motivacija za pisanje studije proistekla je iz svesti o postojećoj demografskoj situaciji na Kosovu i Metohiji, čiji je sastavni deo i dostignuti stepen znanja o nivou, osobinama i uzrocima fertiliteta tamošnjeg stanovništva. Dva su bitna razloga nametnula potrebu za dubinskim istraživanjem fertiliteta; prvi, činjenica da se postojeća znanja o radjanju zasnivaju na podacima popisa stanovništva (koji je poslednji put sproveden 1981), demografskoj statistici (poslednje relijabilne informacije datiraju iz 1989), rezultatima dve reprezentativne ankete, iz 1970. i 1976, kao i na relevantnim naučnim radovima, što je sve zajedno nametnulo potrebu za obnovljenim uvidima. Drugi razlog jesu potrebe države i vlade za selektivnom populacionom politikom u Pokrajini, a izbor ciljeva i formulacija mera akcije takodje podrazumeva neophodno upoznavanje sa demografskom i kontekstualnom analizom. Najzad, treba naglasiti da je ovo istraživanje, zamišljeno kao probno, sprovedeno u predvečerje otvorenih oružanih sukoba širih razmera u Pokrajini, iza koga je sledila međunarodna intervencija, bombardovanje Kosova i Metohije i SR Jugoslavije, kao i novi izbeglički egzodus, pretežno nealbanskog (srpskog) stanovništva.

Demografska analiza je ukazala da je reproduktivno ponašanje populacije Kosova i Metohije, posebno u albanskom kulturnom krugu, po svom tipu tradicionalno. Tranzicija fertiliteta je zakasnela i veoma spora, što se procenjuje, kako u odnosu na dostignuti stepen društveno-ekonomskog razvitka, tako i na reproduktivno ponašanje žena sa ostalih područja u Srbiji, zatim iz bivše SFRJ, kao i šireg okruženja (Albanija). Visoki fertilitet ima veoma jasne implikacije koje su višestruke i krupne: po rast populacije, socio-ekonomske prilike područja i političku klimu. U tom pogledu neravnomeran populacioni rast, javlja se kao generator nestabilnosti, tenzija i otvorenih konflikata, koji su i eskalirali tokom 1999. godine.

Medju determinantama visokog fertiliteta žena na Kosovu i Metohiji, izdvojene su univerzalnost braka (nizak celibat), niske stope divorcijaliteta, nizak udeo žena koje su isključene iz reprodukcije, odsustvo masovnije primene savremenih, efikasnih sredstava kontracepcije i planiranja porodice.

U Pokrajini se beleži visok udeo vanbračnih živorodjenja, što svakako nije postmoderni životni stil, već rezultanta raširenosti običajnih i maloletničkih brakova, koje uređuju lokalni običaji, norme, religiozni autoriteti i srodnički kompleksi (ugovoreni brak). Ženina svakodnevica je svedena na njene uloge u privatnoj sferi, kroz funkcije domaćice, supruge, majke. Uz to objektivne okolnosti, tj. činjenica da je Pokrajina privredno najzaostalije područje Srbije i Jugoslavije, u kojoj je decenijama razvijana neadekvatna privredna struktura (forsiranje kapitalno intenzivnih kapaciteta), niske stope radne aktivnosti i usporen rast zaposlenosti, doprinele su usporavanju preobražaja radjanja sa višeg na niži nivo. Sve to prati usporeni proces urbanizacije i dezagrarizacije, što znači da je svakodnevica oblikovana tradicionalnom poljoprivrednom porodicom, sa širom mrežom srodnika, pod jakim uticajem lokalnog javnog mnjenja i muhamedanske religije. Nepovoljan položaj žene sa modernizacijskog stanovišta izražava se i u velikom broju radjanja i u dugom trajanju reprodukcije tokom života žena. Relativno sporo snižavanje nataliteta, uz znatno opadanje smrtnosti odojčadi i male dece usloveli su vrlo mladu starosnu strukturu Kosova i Metohije. Iako je opšti zaključak studije o imperativu suprotstavljanja demografskoj inerciji, tj. potrebi za populacionom politikom, danas je neizvesna njena buduća realizacija u sklopu političkog statusa Pokrajine u zajedničkoj državi Srbije i Crne Gore.

U drugom delu studije slede rezultati probnog empirijskog istraživanja. Anketom su bile obuhvaćene žene koje su se između 1. i 18. februara 1998. porodile u prizrenskoj bolnici. Obzirom da je reč o pilot istraživanju, uzorak ispitanih žena je u metodološkom smislu nereprezentativan, ali zadovoljava minimum od 100 jedinica ispitivanja, što daje eksplorativan karakter celom poduhvatu. Osim toga, kao dopuna korišćeni su podaci sa vitalnom statistikom iz 1989. i 1994. godine. 1989. godina je uzeta kao kontrolna za kasnije praćenje vitalnih događaja za koje postoji sumnja u smislu podregistracije živorodjenja na Kosovu i Metohiji, a druga kao poslednja godina publikacije demografske statistike pred realizaciju ovog projekta.

U pogledu osnovnih socio-demografskih pokazatelja, anketom su pretežno obuhvaćene žene stare 25-29 godina, seoskog porekla. Više od polovine je završilo osnovnu školu, ali je čak 18,1% bez osnovne škole. Sasvim u

skladu sa nacionalnom strukturom Kosova i Metohije, u uzorku dominira albanska populacija, dok je udeo ostalih nacionalnosti mali ili neznatan. Udeo aktivnih žena je prema anketi veoma nizak (13,8%), što korespondira demografskoj statistici za 1989. godinu (12,7%). Sve ispitanice su bile u prvom braku, osim jedne udovice. Njihovi muževi su, u celini uzev, obrazovaniji (princip bračne heterogamije) tako da 65,5% ima obrazovanje više od osnovnog. Većina žena živi u domaćinstvima, čija je porodična struktura proširena, a 61,1% u složenim domaćinstvima (zadrugama). Sve su porodice proširene patrilinarnim srodstvom (muževljevi roditelji), a podaci se uklapaju u agregatne pokazatelje domaćinatava na Kosovu i Metohiji, gde dominiraju tradicionalne brojne porodične forme sa preko 6 članova, bez obzira na tip naselja. Ispitanice imaju u proseku 2,9 dece.

Početa teorijska hipoteza koja je u ovom radu dobila svoju empirijsku potvrdu bila je da je položaj žene u porodici i društvu sintetički pokazatelj dostignutog nivoa demografske i društvene promene. Tranzicija fertiliteta se pojavljuje kao indikator modernizacije od tradicionalnih ka savremenim društvenim oblicima i strukturama (povećanog obrazovanja, širenja zaposlenosti, posebno ženske, širenje lepeze porodičnih oblika, tranzicija roditeljstva, ravnopravniji odnosi medju polovima, vrednosna orijentacija individualizacije i sl). Medjutim, prilikom ocene dostignute faze razvoja, treba imati u vidu stanje u širem okruženju. Naime, društvena promena u bivšoj zajedničkoj jugoslovenskoj državi bila je bitno ograničena delovanjem mehanizma dozirane individualizacije. Blokirana modernizacija u vidu personalizacije u okolnostima nedovoljnosti resursa pojačavala je značaj primarnih grupa, pre svih, braka i porodice, kao i šireg srodstva i susedstva. Ovakva predmoderna forma društvenosti obezbeđuje i danas pojedincu egzistencijalni oslonac i društvenu kontrolu, što se na planu ženskog položaja odražava kao žrtvovanje ličnih resursa zarad dobrobiti muža, dece, bratstva, patrijarhalne porodice. Nasuprot tome, za (post)moderna društva karakteristična je psihološka mobilnost, sklonost promenama i sposobnost izlaženja u susret stalno novim zahtevima, odnosno učešće u društvenom životu zajednice, koja je šira od uže lokalne sredine.

Kada je reč o znanju i stavovima žena o populacionim pitanjima, pokazuje se da većina ispitanica nije informisana o visokom porastu, odnosno prirodnom priraštaju stanovnika Pokrajine poslednjih decenija. Gotovo svaka druga žena ocenjuje kao prihvatljive buduće tendencije u porastu stanovništva Kosova i Metohije, što se iskazuje kao neosetljivost na populacione probleme i kao nisko vredovanje populacione politike u oblasti fertiliteta na skali društvenih prioriteta.

Mali je udeo žena koje svoje mišljenje smatraju presudnim za radjanje (11,2%). Gotovo dve trećine žena iskazuje visok stepen slaganja sa stavom da je ženina poslušnost *sine qua non* dobrog braka, a oko trećine žena procenjuje da nema nikakvu samostalnost u pitanjima ličnog života. Tranzicija tradicionalnog vrednosnog sistema ogleda se u činjenici da se prilično veliki udeo ispitanica ne slaže sa stavom da radjanjem troje i više dece žena uživa veći ugled kod muža i porodice (stav prihvata 54, 3% a odbija ga 45,7%). Odricanje od ovog mnjenja karakteristično je za porodilje sa radnim iskustvom, odnosno radno aktivne žene, kao i žene sa srednjim, višim i visokim stepenom obrazovanja, nastanjene u gradu. Ipak, srećnom porodičnom životu najveći značaj pridaje gotovo celokupna populacija ispitanica (94, 0%). Ovde treba skrenuti pažnju da iako porodica zadržava visoki rejting u sistemu ličnih aspiracija pojedinaca i u (post)modernom društvenom okruženju, ipak novi vrednosni sistemi otvaraju čitav spektar individualnih potreba i ciljeva povezanih sa ličnim rastom i usavršavanjem (socio-profesionalnim). Ispitanice-porodilje su, međjutim, upravo ove druge ciljeve vrednovala kao manje značajne (ekonomska samostalnost, profesionalni uspon, ravnomernija distribucija porodičnih opterećenja, ukidanja podele privatno/javno i sl.), (49,1% žena smatra nevažnim da bude zaposlena, a 45,7% da deli poslove u kući i oko dece sa mužem). Time se uspostavlja jedan tradicionalno-tranzicioni socio-psihološki profil. U vezi s tim, čak 62,9% žena pristaje na način života oblikovan po pravilima vere, pre nego na sekularni, materijalistički, recimo, da se ima dovoljno novca (44,8%). U odnosu na instituciju braka, uočava se izvestan modernizacijski pomak u odnosu na tradiciju ugovorenih brakova. U tom pogledu, većina žena se zalaže da odluka o ovom činu treba da bude izraz lične volje mladenaca (72,4%), te da su ljubav i razumevanje najvažniji uslovi za dobar

brak (89,7%). Još je, ipak, rašireno uverenje o unverzalnosti i neraskidivosti (prvog) braka kao okvira biološke i socijalne reprodukcije, čak i onda ako je muž neveran, ili fizički kažnjava ženu.

U pogledu motivacione osnove roditeljstva, visok je udeo žena koje izražavaju fatalističke i utilitarne ciljeve u prokreaciji, kao i odgovornost prema grupi (stav da su deca božja volja, da su pomoć u kući i oslonac u starosti, da su deca obaveza koja se duguje muževljevoj familji i sl.), što je, sve zajedno, karakteristično za tradicionalne sredine, ali i za tranzicione situacije. U pogledu idealnog broja dece u porodici, najveći broj žena smatra da je to troje dece (37,1%), a iza toga slede žene sa idealom od četvero dece (24,1%), dok je proseka za celu grupu 3,2 dece. Kad se uporedi sa anketom iz 1970. i 1976, primećuje se opadanje prosečnog idealog broja (3,8 odnosno 3,6). Najveći raspon razlika u ovoj oceni zapaža se kod žena različite starosti, tako da su mlađe kohorte sklonije modernizacijskom trendu snižavanja fertiliteta, dok su kod žena različitog nivoa obrazovanja, ove razlike manje izražene. Ostvaren nivo radjanja koji iznosi 2,9 niži je od idealnog (3,2), ali se očekuje nastavak reprodukcije budući da su anketirane žene izjavile da će roditi u proseku još 0,7 dece. Raskorak u idealnom i očekivanom broju radjanja raste sa starošću žene, brojem (već rodjene) dece, a opada sa porastom obrazovanja i snižavanjem starosti. Raskorak između ideala i stvarnosti u smeru opadanja reproduktivne norme nedvosmisleno ukazuje na tranziciju fertiliteta koja otpočinje izmenjenim stavovima, iza čega sledi promena ponašanja. Kanalisanje promena u modelima ponašanja bilo bi olakšano programom planiranja porodice, upotrebom kontracepcije i promenom svesti o odnosu u braku u pravcu uspostavljanja, od okoline odvojene, komplementarne polne dijade.

U celini uzev, istraživanjem je potvrđeno da otklon od ukupnog sadržaja tradicionalne uloge žene u porodici i širem okruženju počinje na nivou vrednosnih sudova i preferiranih situacija, uz visok stepen racionalizacije u percepciji ličnog, podređenog položaja, inertno prepuštanje drugima, i sl. Sadržinska i logička analiza ukazuje na visok stepen ambivalencije u iskazima žena. Tako, na primer, preko 80% njih prepoznaje važnost promene društvenog položaja žene kao cilja *per se*, a istovremeno još više njih, čak 90% se zalaže za stav da je ženina poslušnost uslov dobrog braka,

dok se razvod ne prihvata kao opcija lične slobode. U domenu polno-rodnog sistema više od 50% porodilja ne smatra bitnim pitanja svoje ekonomske samostalnosti (zaposlenja), kao i podele poslova u domaćem radu i oko dece.

Mirjana Bobić